

Ryszard Paciorkowski

Wkład myśli św. Augustyna do problematyki rozwoju dogmatów

Collectanea Theologica 22/1-4, 77-85

1950-1951

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

RYSZARD PACIORKOWSKI

WKŁAD MYŚLI ŚW. AUGUSTYNA DO PROBLEMATYKI ROZWOJU DOGMATÓW

Spośród różnych zagadnień, jakie interesują nowożytną myśl teologiczną, problematyka rozwoju dogmatów zajmuje poważne miejsce. Głośna w swoim czasie na ten temat dyskusja między Marin-Sola a Schultes'em¹⁾ naświetliła wszechstronnie zagadnienie, ale nie doprowadziła do definitywnych wyników. Kwestia pozostaje nadal otwarta, a dogmatyzacja Wniebowzięcia czyni ją znów aktualną. Celem niniejszego artykułu jest zwrócenie uwagi na oryginalne pod tym względem wypowiedzi św. Augustyna, niesłusznie pomijane zarówno w monografiach dawniejszych, jak i w opracowaniach najnowszych²⁾.

Wnikliwy umysł Augustyna w swych obserwacjach empirycznej rzeczywistości chrystianizmu nie mógł pominąć zjawiska rozwoju prawdy objawionej w sensie coraz głębszego i jaśniejszego jej wyrażania, jak to rozumie dzisiejsza historia

¹⁾ Por. R. M. Schultes, *Introductio in historia dogmatum*, Parisiis, 1922; F. Marin-Sola, *L'Évolution homogène du dogme catholique*, Fribourg, 1924.

²⁾ Tak np. R. M. Schultes, dz. cyt. 58 nss, omawia tylko augustyńską ideę jedności depozytu objawienia w Starym i Nowym Testamencie, F. Marin-Sola, dz. cyt. 2, 127—135, w przeglądzie historycznym poglądów na rozwój dogmatów pomija stanowisko Augustyna, a F. Taymans w art. *Le progrès du dogme*, *Nouvelle Revue Théologique* 71 (1949) 687—700, nie zamieszcza wzmianki o Augustynie w wykazie ojców i pisarzy Kościoła, omawiających ten temat.

dogmatów. Refleksje augustyńskie co do tego zagadnienia są tylko przygodne, uboczne i fragmentaryczne, a znajdują się głównie w traktacie *De baptismo contra donatistas*³⁾.

Augustyn dostrzega rozwój depozytu wiary na drodze, którą teologowie nazywają *ex fide implicita ad fidem explicitam* (ewolucja homogeniczna) w przeciwstawieniu do rozwoju *quoad explicationem* (ewolucja heterogenetyczna). O różnicy między jednym a drugim typem ewolucji decyduje zachowanie lub niezachowanie tego samego sensu, jaki mają pierwotne formuły objawione. W ewolucji homogenicznej wchodzi w grę pojęcie wyjaśniające. Sens prawdy objawionej, który później został wyrażony w sposób wyraźny, pierwotnie występował w sposób domyślny (*implicitus*) i niesformułowany⁴⁾.

Klasyczne pod tym względem stanowisko Augustyna występuje w traktacie *De baptismo*, który powstał w r. 400 na tle polemiki z donatystami na temat ważności chrztu, udzielanego poza Kościołem. Ponieważ w głośnym w swoim czasie sporze zaangażowany był doktrynalnie autorytet afrykańskich synodów prowincjonalnych, Augustyn w związku z tym zastanawia się ubocznie nad zagadnieniem, dlaczego sobory powszechne późniejsze modyfikują decyzję soborów wcześniejszych⁵⁾. Rozwiązania tego zagadnienia szuka przy tym bez naruszania nieomyślnej treści decyzji soborowych.

Próba odmiennej interpretacji⁶⁾ tekstu Augustyna jest nie do przyjęcia, ponieważ w licznych miejscach kontekstu dalszego *De baptismo* znajdują się wyraźne wypowiedzi

³⁾ Por. ML 43, 107—244.

⁴⁾ Por. F. Marin-Sola, dz. cyt. 1, 24.

⁵⁾ „Ipsaque plenaria (concilia) saepe priora posterioribus emendari; cum aliquo experimento rerum aperitur quod clausum erat, et cognoscitur quod latebat“. *De bapt.* 2,3,4 (ML 43, 129).

⁶⁾ Por. H. Reuter, *Augustinische Studien*, Gotha, 1887, 341; F. Loofs, *Leitfaden zum Studium der Dogmengeschichte*, Halle, 1906, 370 ns.

o nieomyślności soborów powszechnych⁷⁾. Inne zaś przypuszczenie⁸⁾, że ma tu na myśli Augustyn raczej synody prowincjonalne, niż sobory powszechne, jest również niesłuszne ze względu na wyrażenie w samym tekście „c o n c i l i u m e x u n i v e r s o o r b e c h r i s t i a n o”⁹⁾, wyjaśnienie wreszcie myśli augustyńskiej o modyfikacji decyzji soborów w sensie uchwał dyscyplinarnych, a nie doktrynalnych¹⁰⁾, nie ma podstaw w kontekście bezpośrednim, który wypowiada się ogólnikowo o poprawkach, dokonywanych przez sobór.

Najbardziej wrıkliwe rozwiązanie daje natomiast hipoteza, która interpretuje modyfikacje soborowe („e m e n d a r i”) jako wyjaśnienie i dokładniejsze określenie decyzji już powziętej, a nie jej cofnięcie i zmianę¹¹⁾. Taka interpretacja zgadza się z zasadą wysuniętą przez samego Augustyna, wyjaśniającego bezpośrednio swoją myśl poprzednią: „c u m a l i q u o e x p e r i m e n t o r e r u m a p e r i t u r q u o d c l a u s u m e r a t, e t c o g n o s c i t u r q u o d l a t e b a t”¹²⁾. Nie sprostowanie więc błędu, lecz głębsze poznanie prawdy na podstawie nowego doświadczenia. W świetle tej zasady powiedzieć trzeba, że sens rozwojowy orzeczenia

⁷⁾ Por. De bapt. 2, 4, 5 (ML 43, 129); 6, 39, 76 (ML 43, 22); 2, 8, 13 (ML 43, 134); 7, 53, 102 (ML 43, 243); 2, 1, 2 (ML 43, 127); „Augustin voit dans le concile plénier une représentation de la C a t h o l i c a...” P. Batiffol, dz. cyt. 1, 36.

⁸⁾ Por. E. Portalié, Augustin, art. w DTC 1, 2, 2414.

⁹⁾ Por. De bapt. 2, 3, 4 (ML 43, 129).

¹⁰⁾ Por. T. Specht, dz. cyt. 324.

¹¹⁾ Por. P. Batiffol, dz. cyt. 38—42; F. Hofmann, Der Kirchenbegriff des hl. Augustinus, München, 1933, 313 ns; ks. A. Tymczak, Nauka św. Augustyna o wierze, Przemyśl, 1933, 135 ns.

¹²⁾ Por. subtelną analizę tekstu przeprowadzoną przez P. Batiffol’a, dz. cyt. 38—42; K. Adama, Causa finita est, Festgabe für A. Erhard, Bonn—Leipzig, 1922, 17. Znajac poglad Augustyna na herezje i role, jaka spelniaja w rozwoju dogmatow, trzeba przyjac za sluszne zdanie F. Hofmann’a który sadzi, ze Augustyn przez e x p e r i m e n t u m r e r u m rozumie herezje i ich posredni wplyw na glębsze ujecie objawionej prawdy oraz trafniejsze jej sformulowanie. Por. F. Hofmann, dz. cyt. 314.

soborowego nie oznacza bynajmniej takiego wzrostu, który powstaje przez dodanie z zewnątrz nowej treści, lecz jest tylko wyjaśnieniem tej treści, jaka już zawiera się domyślnie (i m p l i c i t e), w sposób mniej wyraźny w powziętej uprzednio decyzji.

Ten postępowanie w głębszym ujęciu i dokładniejszym wyrażeniu treści depozytu wiary następuje nie zawsze, lecz w wielu wypadkach na drodze powstawania nowej terminologii teologicznej, która jaśniej i ściślej precyzuje niezmienną co do istoty prawdę objawioną¹³). Jako przykład tego rodzaju rozwoju podaje Augustyn termin *ὁμοούδιος*, wprowadzony do orzeczenia soboru nicejskiego przeciw Ariuszowi. Nie chodzi tu tylko o postępowanie semantyczne tj. o rozwój samych wyrażań, lecz o postępowanie pojęciowe, tj. o pełniejsze zrozumienie zawartej w formule idei. Idea choć głębiej ujęta, pozostaje jednak ta sama: kto używa wyrażenia *ὁμοούδιος*, ten stwierdza jedność substancjalną Osób Boskich, zgodnie z nauką Ewangelii¹⁴).

Zasadniczy moment w zagadnieniu rozwoju prawdy objawionej stanowi, zdaniem Augustyna, fakt, że depozyt wiary w swym pierwotnym sformułowaniu nie ujawniał jeszcze wyraźnie całej głębi tkwiącej w nim rzeczywistości religijnej, gdyż formuły językowe z natury rzeczy nie są w stanie przedstawić wyczerpująco treści, do jakiej ujęcia zostały użyte. Jeżeli to ma miejsce w stosunku do rzeczywistości empirycznej, to tym bardziej pozaempirycznej, której poznanie odbywa się tylko na drodze analogii. Toteż głębsze zrozumienie i dokładniejsze wyrażanie prawdy objawionej, jak trafnie dostrzega Augustyn, następuje dzięki ciągłej refleksji nad depozytem wiary. Długie nieraz dyskusje teologiczne, spory i dociekania w związku z wystąpieniami heretyków, atakujących poszczególne dogmaty, przyczyniają się do bardziej wyrazistego uję-

¹³) „Sunt enim et doctrinae religionis congruentes verborum novitates.... Res tamen ipsae et ante nomina sua erant....“ In. Jo. ev. 97, 4 (ML 35, 1879).

¹⁴) Por. także i Contra Maxim. 2, 14, 3 (ML 42, 772).

cia prawdy objawionej¹⁵⁾. Opatrznościową rolę herezji widzi Augustyn w tym, że zmuszają one do coraz bardziej wnikliwego poznania depozytu wiary, a tym samym przygotowują grunt pod przyszłą definicją dogmatyczną na soborze powszechnym, poprzedzaną często przez wstępne orzeczenia synodów prowincjonalnych¹⁶⁾.

Syntezę poglądów Augustyna na rozwój dogmatów najlepiej jednak wyraża przytoczona już zasada rozwoju homogenicznego: „*a peritur quod clausum erat et c o g o s c i t u r q u o d l a t e b a t*“¹⁷⁾. Zasadę powyższą

¹⁵⁾ „*Multa enim latebant in Scripturis; et cum praecisi essent haeretici, quaestionibus agitaverunt Ecclesiam Dei: aperta sunt quae latebant, et intellecta est voluntas Dei... multi qui optime possent Scripturas dignoscere et pertractare, latebant in populo Dei; nec asserebant solutionem quaestionum difficilium cum calumniator nullus inaret. Numquid enim perfecte de Trinitate tractatum est, antequam oblatrarent Ariani? numquid perfecte de poenitentia tractatum est, antequam obsisterent Novatiani? Sic non perfecte de Baptismate tractatum est, antequam contradicerent foris positi rebaptisatores; nec de ipsa unitate Christi enucleate dicta erant quae dicta sunt, nisi posteaquam separatio illa urgere coepit fratres infirmos, ut iam illi qui noverant haec tractare atque dissolvere, ne perirent infirmi sollicitati quaestionibus impiorum, sermonibus et disputationibus suis obscura Legis in publicum deducerent.*“ En. in ps. 54, 22 (ML 36, 643); 67, 39 (ML 36, 836 ns.).

¹⁶⁾ Por. De bapt. 2, 7, 12 (ML 43, 133); 4, 5 (ML 43, 129).

¹⁷⁾ De bapt. 2, 3, 4 (ML 43, 129). Inny tekst przytoczony wyżej z En. in ps. 54, 22 (ML 36, 643) mówi o rozwoju depozytu wiary w dziedzinie egzegezy biblijnej. Augustyn zestawia proces wydobywania i precyzowania sensu zawartego w Biblii z czynnością wytopiania rudy i nadawania płynnej masie metalu określonych form: „*Excludantur enim dixit (psalmista), emineant, appareant. Unde dicuntur et in arte argentaria exclusores, id est, ex quadam confusione massae, formae expressores.*“ Tamże. Okazją do tego wyzwalania ukrytego sensu biblijnego są wystąpienia heretyków.

Paralelę do przytoczonych tekstów św. Augustyna znajdujemy u św. Tomasza, którego wyrażenie: „*...quod continetur implicite, exponendo*“, jest jakby echem zdania Augustyna. Dla ilustracji rozwoju do-

w świetle innej uzupełniającej myśli Augustyna o roli herezji w historii dogmatów możnaby zobrazować, sięgając do analogii psychologicznych, przez porównanie rozwoju depozytu wiary z ukrytymi w człowieku duchowymi skarbami siły woli i charakteru, które ujawniają się dopiero przy przewyciężaniu nasuwających się trudności i różnego rodzaju oporów. Natomiast niepoprawne jest ilustrowanie tej zasady według analogii biologicznych przez porównanie rozwoju depozytu wiary z odsłaniającym stopniowo swe bogactwo wewnętrzne pąkiem kwiatu, ponieważ analogia sięga za daleko, wprowadzając ideę rozwoju nawet do obiektywnej treści samego depozytu¹⁸⁾.

Myśl augustyńska, ujmująca proces rozwoju dogmatów w sensie eksplikatywnym, odchyła się od ujęcia św. Wincen- tego z Lerinu, który wypowiada swój pogląd na interesujące nas zagadnienie w słynnej zasadzie, wyrażonej na modłę biologicz- nego procesu: „*crescatigitur... sed in eodem sensu*“¹⁹⁾. Roślina, drzewo, człowiek przy wzroście zmieniają obiektywnie swój wygląd, ale nie istotę, która pozostaje ta sama. Jednakże tę analogię uważa św. Wincenty za zbyt śmiałą, skoro siłę wyrażenia, tkwiącą w słowie „*cresci*“, łagodzi i ogranicza uzupełniającym wyjaśnieniem „*sed in eodem sensu*“. Chodzi więc o zachowanie idei niezmienności, która mogłaby doznać szwanku przez zbyt daleko sięgającą ideę roz- woju. Posługując się porównaniami z życia organicznego, autor *Commoni- torii* liczy się zapewne z faktem, że przy procesach biologicznych zachodzi zjawisko wchłaniania i przy- swajania sobie elementów zewnętrznych, w rozwoju zaś depo- zytu wiary nie ma miejsca na elementy zewnętrzne, które by w ten czy inny sposób wchodziły w treść rozwijającego się po-

gmatów św. Tomasz powołuje się na analogię z dziedziny poznania in- telektualnego, gdzie z zasad analitycznych drogą rozumowania i de- dukcji wyprowadza się wnioski, *implicite* zawarte w przesłankach. Por. *De veritate* q, II, art. I, ad 12; II—II q. 1 art. 9 (*ThA* 8, 23b).

¹⁸⁾ Por. analogiczny przykład u św. Bazylego Ep. 223 (*MG* 32, 826 ns).

¹⁹⁾ *Lirinensis Commonitorium* 18 (*ML* 50, 668).

znania rzeczywistości religijnej. Obydwa ujęcia zarówno św. Wincentego, jak i św. Augustyna, wyrażają tę samą zasadniczą myśl, że w ewolucji dogmatów ma miejsce rozwój noetyczny, tj. w rozumieniu prawdy, a nie w jej treści. Wydaje się, że augustyńska formuła rozwoju dogmatów trafniej odtwarza rzeczywisty proces ewolucyjny depozytu wiary od leryneńskiej. O jej sprawdzalności decyduje zastosowanie do konkretnego przykładu z dziedziny historii dogmatów. Dogmatyzacja Wniebowzięcia daje okazję do tej weryfikacji.

Bulla „*Munificentissimus Deus*“ wskazuje jako na pewny i jasny argument, przemawiający za dogmatyzacją Wniebowzięcia, powszechną co do tej prawdy wiary zgodę Kościoła, która znajduje swój wyraz w zwyczajnym nauczaniu kościelnym („*universale consensum ordinarii Ecclesiae magisterii*“) oraz w świadomości ogółu wiernych²⁰). Ten *communis consensus Ecclesiae* naświetla i uściśla w sensie jednoznacznym dedukcję, jaką teologowie wyprowadzają z przesłanek zawartych w podstawowych biblijnych tekstach mariologicznych: Protoewangelii (Gen. 3, 15) i Ewangelii (Łk. 1, 28; Jan 19, 25—27).

Tak np. tekst z Protoewangelii podaje formułę ogólną, wyrażającą triumf Marii nad szatanem, w triumfie zaś całkowitym zawiera się triumf częściowy, a więc i nad śmiercią jako karą za grzechy. Nie zachodzi tu dedukcja pośrednia w sensie wniosku teologicznego, ale bezpośrednia związana wewnętrznym z przesłanką biblijną. Dedukcja ta wydobywa z prawdy wiary ogólnej zawartą w niej konkluzję, ukrytą wprawdzie, ale nie tak dalece, by tylko na drodze nowego objawienia mogła być ujawniona. Tego rodzaju proces rozwoju dogmatu od całościowego, ogólnego i niewyraźnego poznania prawdy objawionej (*implicitae*) do wyraźnego i określonego jej ujęcia (*explicitae*) pokrywa się z myślą Augustyna o wydobywaniu z depozytu zawartych w nim bogactw (*aperitur quod*

²⁰) Por. AAS 42 (1950) 757.

c l a u s u m e r a t), względnie o rozpoznawaniu ukrytych idei w znanych dotąd prawdach (c o g n o s c i t u r q u o d l a t e b a t).

Takie ujęcie ma doniosłe znaczenie dla teorii tzw. chrystocentrycznej, której zarys według wytycznych św. Pawła narysował Augustyn²¹⁾, a która w ostatnich czasach jest rozwijana i pogłębianą²²⁾. Chrystianizm to żyjący nadal i działający w członkach swego mistycznego ciała Chrystus. Świadomość Kościoła nie powstaje z sumy świadomości religijnej wszystkich jego członków, ale stanowi niepodzielną całość związaną ściśle i wewnętrzną więzią ze świadomością Chrystusa. Stąd Kościół w swym dynamicznym dążeniu do prawdy reflektuje nad depozytem wiary, poznaje coraz pełniej Chrystusa i to łącznie z Nim i - w Nim samym. Nie ma tu przejmowania z zewnątrz obcych elementów, jest natomiast coraz dokładniejsze uświadamianie sobie na drodze eksplikatywnej prawd w depozycie zawartych tak, jak pojmuje to Augustyn.

Oryginalna myśl augustyńska leży u podstaw nowoczesnej teorii rozwoju dogmatów.

R é s u m é

LA THEORIE AUGUSTINIENNE DE L'EVOLUTION DU DOGME

Le but de cet essai est d'attirer l'attention sur les idées de st. Augustin concernant le problème de l'évolution du dogme, idées qui n'ont pas été assez remarquées et soulignées par les auteurs des publications anciennes et récentes traitant ce sujet.

²²⁾ Por. T. Taymans, art. cyt. 690—700.

²¹⁾ „Ergo gratulemur et agamus gratias non solum nos christianos factos esse sed Christum. Intellegitis, fratres, gratiam Dei super nos capitis? Admiramini, gaudete, Christi facti sumus. Si enim caput ille, nos membra, totus homo, ille et nos.“ In Jo. ev. 21, 8 (ML 35, 1568).

Dans son *D e b a p t i s m o* (a. 400) st. Augustin donne la formule classique de l'évolution homogène du dogme: „*a p e r i t u r q u o d c l a u s u m e r a t , e t c o g n o s c i t u r q u o d l a t e b a t*“ dans le sens de l'approfondissement et de l'explication plus précise de contenu du *d e p o s i t u m f i d e i* sans assimilation d'éléments hétérogènes. Cette formule exprime plus heureusement le procès de l'évolution du dogme que celle de st. Vincent de Lérins, fondée sur l'analogie biologique: „*c r e s c a t i g i t u r . . . s e d i n e o d e m s e n s u*“, parce qu'elle attire l'attention davantage sur le fait que le progrès du dogme est noétique et pas réel.

Une bonne illustration de la théorie augustinienne donne le procès d'évolution du dogme de l'Assomption de la Sainte Vierge. La déduction immédiate des prémisses fondées sur la Bible tire de la vérité générale de foi des conclusions qui y étaient contenues. Le procès de ce genre correspond bien à la pensée augustinienne: „*a p e r i t u r . . . e t c o g n o s c i t u r . . .*“

Cette conception est à la base de la théorie moderne de l'évolution du dogme.